

САЯКБАЙ КАРАЛАЕВ
тайтору

САЯКБАЙ КАРАЛАЕВ

«Семетей» эпосунан
Төртүнчү басылышы

БИШКЕК
«Шам» басмасы,
Кыргызполиграфкомбинаты
1995

ББК 82.3(2 Ки)

К — 21

Сүрөтчүсү М. Сагынбаев

К—21 **Каралаев Саякбай**
Тайтору. «Семетей» эпосунан. Мектеп жашындагы бал-
дар үчүн /Сүрөтчүсү М. Сагынбаев. 4 — бас. — Б.: Шам,
1995. — 40 б. илл.
ISBN 5—7499—0005—3

«Манас» эпосунун 1000 жылдыгына карата балдарга арналып чы-
гарылган бул китеп, 1963-жылы «Тайтору» деген ат менен жарык көргөн
китептен алынды. Сүрөттөрү жаңыдан тартылды.

К 4803300400 5—95
 М 455/11/—95

ББК 82.3(2 Ки)

ISBN 5—7499—0005—3

© «Шам», Кыргызполиграфкомбинаты 1995

Манас өлгөндөн кийин чоролордон кордук көргөн Каныкей Семетейди алып Букарга келген. Арадан он эки жыл өткөндө Букардагы сегиз хан чогулуп, ат чапмак болот. Каныкей да ат чабышка түшкөн 643 күлүккө кошуп, алтымыш асый Тайторуну жарышка салат. Максаты — ат чаап байге алуу эмес, аты чыкса иши оңунан чыгып, элине кетүү, Семетейге Манастын баласы экендигин билдирип, душмандарынан өч алуу эле.

Ошентип, кайран энең Каныкей, «Бурамасын имерип, булкуп көзгө жиберип», дүрбү салса, Кең Мойноктун жонунда, үч жүз аттын соңунда келе жаткан Тайторуну көрүп, көңүлү жаман бүлүнөт. Дагы дүрбү салса, Ит Торпоктун жонунда, алтымыш аттын соңунда, кайра дүрбү салса, Кең Урчук тоонун оозунда, алты аттын соңунда келе жаткан Тайтору көрүнөт.

Мындан аркы окуя Каныкей Тайторуну сүрөөгө алган жерден башталат.

Тайторуга көз салса,
Жетим Мойнок жонунда,
Келе жатат бууданы

Карахандын аттарынын соңунда.
Тайторуну көргөндө,
Ыйлап ийип сабылып,
Сүрөөн салып атууга,
Тайторуну тартууга,
Куру дүрмөт ок менен
Курган катын Каныкей,
Тайторуга камынып,
Доолбасты бир койду.
Берендигин ашырып,
Кулагы менен көкүлүн,
Эки эли өөдө ашырып,
Куру дүрмөт ок менен
Курган энең Каныкей,
Күп дегизе бир койду.
Эчен мылтык, эчен жаа,
Очогордун огуна
Көнүп калган Тайтору.
Мылтык үнү чыкканда,
Мыкты күлүк Тайтору,
Башын жерге салды эми.
Таштап ийип куу жанды,
Аркардай арыш алды эми.
Бет алдына келгенде,
Карап көрсөң Тайтору,
Чоң кашкадан адашып,
Чоң күрөңгө жанашып,
Калган экен Тайтору.

Тайторуну көргөндө,
Көөдөнгө сыйбай көп санаа.
Көкжал жеңең доолунун,
Көзүнүн жашы он талаа.
Чылбырдай чачты буралбай,
Чыңырып ыйлап туралбай,
Асыл энең Каныкей,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Эр адамча бакырып,
Манастап ураан чакырып,
Жеткилең ураан салды эми.
Жеткен жерде Торуга,
Окоро түйгөн чоң чылбыр,
Жулуп алып энекең,
Бооруна басып алды эми.

Ак эмчектин токмок эт,
Алып келип басты эле.
Манастап ураан чакырып,
Тайтору сүрөп алганда,
Чоң күрөндөн адашып,
Кирип барды Тайтору,
Ак тулпарга жанашып.
Эпсиз күлүк ак тулпар,
Ал да күлүк мал экен.
Эңкейишке киргенде,
Ак тулпар озот мойнунча.
Өргө чыга бергенде,
Тайтору озот мойнунча.
Теңелип тулпар күлүк ат,
Эпсиз экөө жарышып,
Эки үзөнгү кагышып.
Кайраттуу энең Каныкей,
Каарданып бакырып.
Ажыбай, Бакай эки хан,
Кайдасың деп чакырып.
Мунарыкка барганда,
Томуктай болгон тоосу жок,
Токумдай болгон коосу жок.
Буурусун чийген чийин жок,
Суур казган ийин жок.
Кумдуу чөлгө барганда,

Кузгундай көзүн кызартып.
Ак тулпардын алдына,
Салып чыкты энекең.
Тайторудай бууданды,
Алты бута узатып.

Кум талаага барганда,
 Жейрендей көзүн кызартып,
 Алтымыш асый Торуну
 Алып чыкты энекең,
 Жети бута узатып.
 Арка чачын он бөлүп,
 Бууп айдап келатат.
 Асылдан калган байкушун,
 Куру дүрмөт ок менен
 Анда-мында бир атып,
 Тайторудай бууданды,
 Кууп чыгып келатат.
 Санаанын баары бөлүнүп,

Көзүнүн жашы төгүлүп:

«Найзага таккан желегим,
 Айкөлдөн калган белегим.
 Тулпардан калган туягым,
 Туу казанат чунагым.
 Акылдан башка бөлө элек,
 Мен шордууну атайлап,
 Эне экен деп көрө элек.
 Найзага түпөк илинсе,
 А дүйнө кеткен Манастын,
 Ата экени билинсе.
 Атасын тартса кулунум,
 Шай колдогон шер болот.
 Азарын салбай бир жанга,
 Кара көңүл эр болот.
 Он эки мүчө тең болот.
 Оң далысы кең болот.
 Ойротту бузган шер болот.
 Кокусунан Семетей,
 Ушакчыдан кеп угуп,
 Атасы Манас деп угуп,
 Арам санап коебу,
 Ажайып мени коебу?
 Асыл атам өлгөндө,
 Бу Букарга келгенде,
 Эркек киймин кийдин деп,
 Эселек энем экенсиң,
 Эр зааданын зайыбы

Эмне издеп жүрдүң деп,
Кашайта көзүм оёбу?
Күйүп кетип ал бала,
Кармап алып өзүмдү,
Чукуп ийип көзүмдү,
Атасын тарткан эр чиркин,
Өлүм кылып коебу?
Мынча кудай берген соң,
Тайторум чыгып келген соң,
Эркек кийим кийгенде,
Кай мураска жетейин,
Каралуу бойдон кетейин.
Кабылан көк жал өлбөчү,
Кайгыны бу баш көрбөчү.
Бул өңдөнгөн кайгыны,
Калың журтка бербечи?»
Кыйналып ыйлап куурагыр,
Кызыл өңүн саз кылып,
Узун боюн пас кылып.

Семетейим киет деп,
Жасап жүргөн суусар бөрк,
Чап колуна алды эми,
Ал куржунга салды эми.
Жакасы алтын, жеңи жез,
Кош бадана торгой көз,
Келеме бото кең күрмө,
Келишимдүү сур чепкен
Кайра чечип кабыштап,
Кайран энең Каныкей,
Ак куржунга табыштап,
Аны кошо салды эми.
Олондой болгон кайран чач,
Ойрон энең Каныкей,
Омуроого жайды эми.
Тал жибектей кайран чач,
Тал-талындай бөлүнтүп,
Астын көздөй жайды эми.
Кара чачы жайылуу,
Кандуу бети жыртылуу,
Койнуна жаш толду эми.
Кокуй Манас төрөсү
Жаңы өлгөндөй болду эми.
Акборчугу жорголоп,
Бетинен аккан кандуу жаш,
Мингени тулпар боз жорго,

Тизеси ылдый шорголоп.
 Өксөп ыйлап туралбай,
 Өзөн бойлой конуптур.
 Өлчөөсүн көрсөң ошондо,
 Жарыктык Манас кабылан
 Жаңы өлгөндөй болуптур.
 Каралуу кебин кийиптир,
 Кайран энең Каныкей
 Капа болуп жүрүптүр,
 Чыдай албай санаадан.
 Чын үмүт кылат куурагыр,
 Көк жалдан калган баладан...

Ошол кезде Семетей, «аркалап чапан
 кие элек, а дүйнө кеткен Манас атасы,
 каралуу Каныкей энеси экендигин биле
 элек» учуру. Алтымыш балбанды жанына
 алып Тайторуну сүрөп алууга, алдыда
 келаткан күлүк болсо кырып салууга ант-
 ташып, Чоң кароолдун Мойнокко тул-
 парынын оозун бурду эле. Туйгундан кал-
 ган Семетей туура карап турду эле:

Оңурайган тумшукта,
 Оролмо тоонун урчукта,
 Башын жерге салыптыр,
 Айбандын зору жарыктык,
 Башкача чуркап алыптыр.

Мойнун жерге салыптыр,
Борумдуу күлүк Тайтору,
Болбой чуркап алыптыр.
Алты жүз кырк үч тулпардан,
Асты менен адашкан.
Орто жолго келгиче,
Актулпар менен талашкан.
Жээрендей көзү кызарып,
Актулпардын алдына
Түшкөн экен Тайтору,
Жети бута узарып,
Эти кызып алыптыр.
Алтымыш асый бууданы,
Эми күчкө салыптыр.
Баскан жери быркырап,
Чоң казандай даңканы
Төбөсүндө чыркырап.
Аркардай арыш узарып,
Кулжадай көзү кызарып.
Араандай оозу ачылып,
Кан аралаш ак көбүк,
Омуруого чачылып.
Ооздукту каккылап,
Тал жибектей куйрукту,
Чаткаякка чапкылап,
Келе жатат Тайтору,
Учкан куш менен жарышып.
Окоро түйгөн ак тизгин,

Эки колдо карышып.
Киши көрсөс азапты,
Берен эжем Каныкей,
Тартып чыгып келатат.
Тайторудай бууданды,
Курган эжем кабылан,
Куру дүрмөт ок менен,
Дүпүлдөтүп койгулап,
Атып чыгып келатат.
Кайран эжем Каныкей,
Жесирлиги курусун,
Бөдөнөдөй кайран көз,
Бөлөк-бөлөк жаш кетет.

Карагаттай кайран көз,
Кайран эжем доолудан,
Камчы бою жаш кетет.
Кайран эжем байкуштун,
Кандуу бети тытылуу,
Кара чачы жайылуу.
Жесирлиги билинүү,
Калдайган кара кийилүү.
Акборчугу жорголоп,
Кан аралаш кандуу жаш,
Акборчуктун жалынан,
Камчы бою шорголоп.
Арбагы асыл Манасты,
Көрүп ала жаздаптыр.
Ардыгып ыйлап чыркырап,
Ара жолдо Каныкей,
Өлүп ала жаздаптыр.
Эки бетин тең тытып,
Беш тырмагын салыптыр.
Баатыр Манас төрөсү,
Бүгүн өлгөн немедей,
Манасты кошуп калыптыр.
Бул кошконун көргөндө,
Баланын көөнү жооруду.
Алтымыш балбан көйкашка,
Такыр көөнү ооруду.

Эжесин көрүп алган соң,
 Эр Семетей чиркинин
 Манастап ураан чакырып.
 Бала Манас дегенде,
 Ойдун баары бакырып.
 Бала туйгун Семетей,
 Бакырыкты баскан жок.
 Астындагы тулпарга,
 Олбуй-солбуй камчы уруп,
 Оң-тетири теминип,
 Катуу ураан салды эми.
 Айкөл жездем Манас деп,
 Айкырып ийип Семетей,
 Жандап чылбыр алды эми.
 А деп оозду ачты эми,
 Окоро түйгөн ак чылбыр,
 Жулуп алып баладан
 Бооруна бекем басты эле.
 Талыкпай бала Семетей
 Тайторуну тартты эле.
 Артын бала карады,
 Эжекесин санады:
 «Ээ, кагылайын эжекем,
 Кууну кушка жегизбейм,
 Курган баш өлүп калбаса,
 Курган катын дегизбейм.
 Казды кушка жегизбейм,
 Кайран баш өлүп калбаса,

Качкын катын дегизбейм.
Кайран баш аман барында,
Канаттууга кактырбайм,
Камчычанга чаптырбайм.
Андай мындай дегизбейм,
Жаманатты кылбасмын,
Бирөөдөн кордук көрсөнүз,
Өзүм карап турбасмын.
Байгеңе өзүм ээ болуп,
Такыр ийрип алармын.
Ал-абалың кандай деп,
Кезинде келип кыйкырып,
Көзүмдү сизге салармын.
Аңгеме-дүкөн курармын.
Ал-абалың кандай деп,
Эжеке, сизди мен өзүм
Базар кылып алармын.
Мандай сөөгү кайкышым,
Айкөлүнөн айрылып,
Карахандын шаарына
Тентип келген байкушум.
Ой эжеке, шордуу күн,
Бел байлаган белиң жок.
Бекер качып келипсиз,
Белгилүү кыргыз элиң жок.
Тозоңго түсүн чалдырба,
Дозоку катын дедиртип,
Душманга белиң алдырба.

Жеткилең эжем байкушум,
Жетелүү тонун кийгизбе.
Жесир катын дедиртип,
Жесирлигин билгизбе.
Байгенди өзүм алармын,
Сизди жесир дегизбей,
Көзүмдү мыктап салармын».

Ушуну айтып Семетей,
Манастап үндү салды эми.
Тайторудай бууданды,
Букарга сүрөп калды эми.
Семетейдей жалгызы,
Тайтору колго алган соң,
Кайран энең Каныкей,
Алланын күнү бүркөлүп,
Алтымыш санаа бир келип,
Көңүл чиркин бөлүнүп.
Өлгөндөн көргөн жалгызы
Көзүнө жолдо көрүнүп.
Жетимин көрүп алганда,
Муңайып ыйлап жалынып:
«Атын бала алган соң,
Артынан барып нетейин.
Атайын кудай берген соң,
Тайторум чыгып келген соң,
Атын ээси алган соң,
Артынан барып далпылдап,
Не муратка жетейин?
Канымдан калган белегим,
Каалап атын алган соң,
Ордомо кириң кетейин.
Атын ээси алдыбы?
Артыкча көөнүм жарылып,

Чын эле берип салдыбы?
 Өзөндүү дайра булагым,
 Өлгөндөн калган чунагым.
 Боз ала туйгун болпонум,
 Боз карчыга чолпонум.
 Кайрандан калган белегим,
 Оозумду ачып өпкөнүм,
 Көзүмдү ачып көргөнүм...
 Көрөргө жарык күнүм бар,
 Ушундан бөлөк кимим бар?
 Тулпардан калган туягым,
 Туу казанат чунагым.
 Найзага таккан желегим,
 Асылдан калган белегим».
 Деп ошентип сабылып,
 Бу жетимин көргөндө,
 Эр мүчөлүү энекең
 Кайра тартып кылт койду.
 Асыл энең Каныкей
 Ордону көздөй булт койду.
 Муну мындай таштайлы,
 Жетимден кабар баштайлы:
 Атын сүрөп Семетей,
 Манастап ураан салганда,
 Ойду-тоонун баарысы
 Жүгүргөндөй болду эми.
 О дүйнө кеткен Манас хан
 Тирилгендей болду эми.

Мунарыктуу боз талаа,
Калаалуудай болду эми.
Буудан Манас кайран шер
Балалуудай болду эми.
Бала Манас дегенде,
Кайың ыйлап, тал ыйлап,
Караган жандын баары ыйлап,

Калайык ыйлап, калк ыйлап.
Бала Манас дегенде,
Каалаган журттун баары ыйлап.
Ыйлагандын баарысы,
Өз кайгысын жеп ыйлап.
Не бир мыкты жигиттен,
Эркек бала бир туяк,
Калып калса деп ыйлайт.
Адырмактуу көк сайдан,
Булак калса деп ыйлайт.
Не бир мыкты жигиттен,
Эркек бала бир туяк,
Чырак калса деп ыйлайт.
Туяк болуп Семетей,
Туйгунундун артына
Калгандыгы чын экен.
Касиеттүү хан Манас,
Хан экени чын экен.
Касиети бир тоодой,
Жан экени чын экен.
Аркалап чапан кие элек,
Ат сүрөгөн Семетей,
Айкөл Манас төрөнүн,
Ата экенин билелек.
Ошондо бала Семетей
Манастап ураан салганда,

Кырдын баары бакырык:
Кызыгын көрчү дүйнөнүн
Кырда жаткан жылкычы
Айгырын минип токмоктоп,

А да чыкты бир жактан,
 Манастап ураан чакырып,
 Айгыры жүрбөй шалпылдап,
 Ара жерге барганда,
 Айгыр байкуш канетет,
 Жетпей калды далбактап.
 Кырдын баары бакырык,
 Кырда жүргөн койчулар,
 Таягын көккө ыргытып,
 Ал да жүрдү кыйкырып,
 Манастап ураан чакырып.
 Тай туягы шалпылдап,
 Жөө байкуш канетсин,
 Жүрбөй калды шалпылдап.

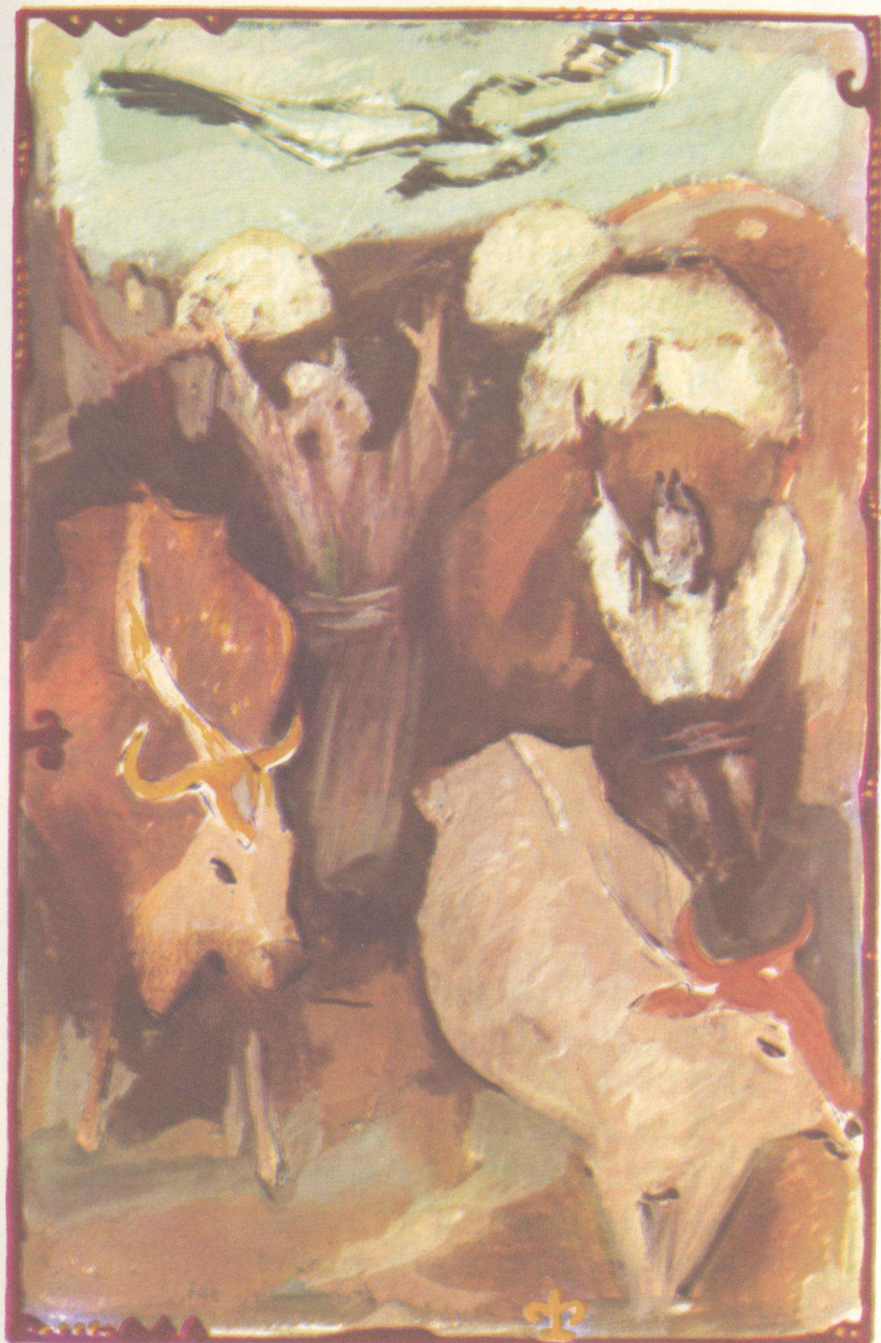
Жана кызык жана бар,
Чөлдүн баары бакырык:
Чөлдө жаткан уйчулар,
Букасын минип токмоктоп,
Бу да чыкты бечера,
Манастап ураан чакырып.
Букачан байкуш канетсин,
Бука жүрбөй далпылдап,
Ара жерге барганда,
Жүрбөй калды шалпылдап.
Түздүн баары бакырык:
Түздө жаткан орокчу,
Орогун көккө ыргытып,
Одурандап жөө чуркап,
Капталынан бакырып,
Бу да чыкты бечера,
Манастап ураан чакырып.

Эсепсиз алтын сан дилде,
Чачкан катын аты экен.
Жесир болуп Букарда
Жаткан катын аты экен.
Тайган иттей бүрүшүп,
Желген эжем аты экен.
Таластан качып жөө тентип,
Келген эжем аты экен.
Ойдун баары бакырык
Ойдогунун баарысы
Манастап ураан чакырып.
Тоо-таштын баары бакырык:
Тоодогунун баарысы,
Манастап ураан чакырып...
Калаалуу Букар шаарына
Тайтору чыгып барды деп,
Букардагы сан байге,
Такыр ийрип алды эми.
Сегиз хан журту жыйылып,
Тегереги чынар бак,
Ал чынардын ортосу,
Кырк жылы сууга чыласа,
Кылтайып туусу оңбогон,
Сексен жыл сууга таштаса,
Серпилип чирип койбогон.
Алтын түрдүү килемдүү,

Букардын алтын тагына,
Алтын таажы кийгизип,
Алтын такка мингизип,

Оомийин деп баланы,
Хан көтөрүп салды эми.
Жети капка Букарга,
Жетилип бала Семетей
Дөө болгонун карачы!
Тайторунун сан байге,
Эч кимге куйрук карматпай,
Бала төрө Семетей,
Ээ болгонун карачы!
Тайторунун байгесин,
Такыр ийрип алган соң:
«Убада кана, таксыр» деп,
Алтымыштай балбаны
Катар туруп калган соң,
Убадалуу бир сөздүү,
Уялуу эрдин жалгызы,
Балбанынын баарына
Дегенине көндү эми.
Алтымыштай балбанга,
Букарага көп байге,
Теңдеп туруп бөлдү эми.
Курган Манас султандын
Уулу экенин көрдүңбү?
Кең Букарды имерип,
Аңгыл-деңгил дүнүйө,
Алгандыгын көрдүңбү?

Атадан бала тукумга
Калгандыгын көрдүңбү?
Манастан калган жетим кул,
Карахандын шаарына
Качып кирип чоңоюп,
Темирхандын шаарына
Тентип барып зор болуп,
Жетим жүрүп жетилип,
Жергеге эптеп кошулуп,
Эрешен тартып эр болду.
Эр уулу менен тең болду.

Адабий-көркөм басылыш
САЯКБАЙ КАРАЛАЕВ
ТАЙТОРУ

«Семетей» эпосунан
Мектеп жашындагы балдар үчүн
Төртүнчү басылышы
Сүрөтчүсү М. Сагынбаев

Литературно-художественное издание
САЯКБАЙ КАРАЛАЕВ
ТАЙТОРУ

Из эпоса «Семетей»
Для детей школьного возраста
Четвертое издание
Художник М. Сагынбаев
На кыргызском языке

Директору К. Сапарбаев
Редактору А. Макешев
Худ. редактору Р. Исаков
Тех. редактору К. Шабралиева
Корректору Н. Мамутова

Терүүгө 12.05.95 ж. берилди. Басууга 29.05.95 ж. кол коюлду. Форматы 60x84¹/₁₆.
Шарттуу басма табак 1,16. Эсептик басма табак 2,5. Заказы № 2033. Нускасы
5000. Келишим баа.

«Шам» басмасы, Кыргызполиграфкомбинаты.
720461. ГСП, Бишкек 5, Суванбердиев көчөсү, 102.

